

на виклики українству в ХХ ст. Це були спроби оригінально й глибоко осмислити реалії українського буття. І саме це дає нам підстави розглядати творчість цих мислителів як важливу сторінку в історії української філософії.

Підсумовуючи вищесказане, можемо констатувати, що українська діаспора, її наукові інститути відіграли унікальну роль в розвитку української філософської традиції. Попри несприятливі умови, саме діаспорні інституції фактично вивели її на професійний рівень, тим самим показавши, що українці здатні продукувати філософські ідеї не лише на рівні художньої літератури чи публіцистики, а й на рівні професійному.

ОКСАНА ЧЕЧИНА

Київський національний лінгвістичний університет

Київ

ПОЧАТОК ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА В ПРАЗІ (1923 – 1924)

Одним з наслідків поразки визвольних змагань українського народу 1917 – 1920 рр. стало переміщення частини населення України поза межі його етнічних територій. Цей процес відбувався кількома хвилями, причому найчисельніша з них припала на кінець 1920 р., коли “з причини окупації України червоним московським військом, багато української інтелігенції залишило рідну землю й емігрувало за кордон”¹. Це була в повному значенні цього слова політична еміграція, серед неї було чимало військових і цивільних осіб, які брали активну участь у будівництві української держави².

Опинившись на чужині, українські емігранти знайшли в собі сили для продовження активної політичної діяльності. Разом з тим вони змінили адаптуватися до нових умов свого існування, що, зокрема, виявилось у продовженні різнобічної наукової праці. Дехто з їх числа зробив вагомий внесок у розвиток національної науки за кордоном. Для кооперації своїх зусиль значна їх частина об’єднувалася у різні наукові гуртки та установи. Окреме місце серед них посідає Українське історично-філологічне товариство в Празі, яке проіснувало понад 20 років (1923 – 1945 рр.)³. Актуальність даної теми обумовлюється тим, що без наукового вивчення його діяльності наші уявлення про процес формування української історичної науки за кордоном матимуть не повний характер.

Велику цінність для дослідників даної теми становить фундаментальна праця відомого українського діяча на ниві науки та культури, професора Українського Вільного Університету, лектора Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, дійсного члена

УІФТ Симона Наріжного “Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами”⁴, яка була написана на підставі використання широкого кола джерел. Фактологічні матеріали, зібрані автором мають енциклопедичний характер, але хронологічно закінчується кінцем 1930 рр., що не дає змоги дослідити подальшу діяльність товариства. Наступні етапи діяльності товариства досліджувалися С. Наріжним у низці статей, опублікованих на шпальтах кількох еміграційних періодичних видань⁵. 1940 р. вийшла друком брошура, присвячена 15-літтю діяльності УІФТ⁶.

У 90-х рр. минулого століття українські історики поновили роботу з дослідження проблем перебування української еміграції у Чехословаччині у міжвоєнний період, але попри наявність значної джерельної бази, історіографія досліджуваного питання до сьогодні залишається досить обмеженою. Відсутні монографічні праці, які б узагальнювали та систематизували діяльність та науковий внесок УІФТ у розвиток історичної та філологічної науки. У науковій літературі існують лише поодинокі праці, які торкаються окремих аспектів діяльності товариства або його загальної характеристики.

В цьому контексті слід згадати низку публікацій С.В. Віднянського, який зосередив свою увагу на культурно-освітній та науковій діяльності української еміграції міжвоєнного періоду в ЧСР і, зокрема, здійснив ґрунтовний аналіз роботи УВУ. Він також побіжно зупинився на діяльності УІФТ⁷. У публікації В. Ульяновського та С. Ульяновської “Українська наукова і культурницька еміграція у Чехо-Словаччині між двома світовими війнами”, яка була вміщена в книзі “Українська культура”⁸, подано короткий нарис про діяльність УІФТ. Г.В. Саган у своїй розвідці “Мости єднання (співпраця української та іноземної науки 1918 – 1939 рр.”⁹ також побіжно торкнулася даної проблеми, акцентуючи увагу на науково-організаційній та репрезентаційній функціях товариства.

У згадуваний період українськими вченими було підготовлено кілька дисертаційних досліджень, присвячених міжвоєнній еміграції. Першу спробу комплексного вивчення діяльності української еміграції на терені ЧСР у 1994 р. здійснив В.І. Стремидло¹⁰, який детально дослідив політичні течії в українському еміграційному середовищі, проаналізував окремо її культурно-освітню діяльність, подав загальну характеристику діяльності УІФТ.

Дисертація Т.В. Бублик була присвячена аналізу культурно-освітницької та наукової діяльності українців-емігрантів на території ЧСР та Німеччини, проте автор не ставила собі за мету реконструювати діяльність УІФТ. Дослідниця дійшла висновку, що діяльність міжвоєнної еміграції була спрямована на відновлення української державності, розвиток науки та культури. Наукову цінність цього дисертаційного дослідження збільшує використання архівних матеріалів, що зберігаються в архівних закладах Німеччини та США.

Автори згадуваних наукових праць не ставили собі за мету всебічно відтворити наукову діяльність української еміграції міжвоєнного періоду, з огляду на багатоаспектність та обширність даної дослідницької проблеми. Але зібраний і проаналізований у цих роботах фактичний матеріал, безперечно полегшить реалізацію цього завдання наступним поколінням дослідників української політичної та культурної еміграції.

Автор даної статті поставила собі за завдання проаналізувати процес заснування та початок діяльності Українського історично-філологічного товариства, а також обставини перебування української інтелігенції на еміграції та її участь в діяльності товариства.

Одним з наслідків скупчення української інтелектуальної еліти на теренах молодого Чехословацької республіки стало заснування цілої низки вищих навчальних закладів (Український Вільний Університет, Українська господарська академія в Подєбрадах, Український технічно-господарський інститут позаочного навчання, Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова та гімназія при ньому, Український соціологічний інститут), наукових установ та товариств (Українське історично-філологічне товариство, Український академічний комітет, Українська наукова асоціація в Празі), професійних гуртків та організацій (Спілка українських лікарів в Чехії, Українське правниче товариство в Чехії, Українське товариство прихильників книги в Празі, Українське педагогічне товариство в Празі, Союз організацій інженерів українців на еміграції та ін.)¹¹. В такий спосіб учнівська та студентська молодь отримала можливість здобувати повноцінну вищу освіту, та ще в більшій кількості потягнулася до Праги на студії до згадуваних українських та чеських вищих навчальних закладів¹².

Урочисте відкриття Українського Вільного Університету в Празі відбулося 23 жовтня 1921 р. Перед професорсько-викладацьким складом УВУ стояло відповідальне завдання – забезпечити отримання вищої освіти молодими українцями, що опинилися на чужині та продовжувати свою науково-дослідницьку роботу в Празі¹³. Освітню діяльність українським професорам вдалося налагодити одразу, насамперед завдяки значній допомозі чеського уряду та членів професорської колегії Карлового університету¹⁴. Навчальний процес почався з зимового семестру 1921 – 1922 академічного року¹⁵.

Під час вирішення питання про заснування при УВУ наукового товариства, в якому би об'єдналися українські наукові сили, як з числа викладачів університету, так і тих науковців, що безпосередньо не були пов'язані з діяльністю навчального закладу¹⁶, обговорювалися дві концепції – т. зв. “австрійська” та “російська”. Адепти першої, які раніше працювали у вищих навчальних закладах Австрії вважали, що діяльність даного товариства може не лише ускладнювати, а навіть перешкоджати науковій роботі університету¹⁷. Натомість їх опоненти стверджували, що таке поєднання лише сприятиме розвитку наукових

студій. Зрештою, було досягнуто компромісу і замість одного універсального товариства було утворено ряд вузькоспеціальних – медичне, правниче, історико-філологічне¹⁸.

30 травня 1923 р. професори філософського факультету УВУ Дмитро Антонович, Василь Біднов, Дмитро Дорошенко, Олександр Колесса, Вадим Щербаківський та Петро Андрієвський, зібравшись в моравській винарні “Орлички” в Празі, вирішили заснувати “Українське історично-філологічне товариство”¹⁹. Ідеєю його заснування найбільше переймався відомий біолог, професор П. Андрієвський, якого було обрано членом-співробітником товариства (зауважимо, що на перші організаційні видатки ним було пожертвовано 50 крон)²⁰.

На установчому зібранні члени-фундатори обрали тимчасову президію у складі – Д. Антоновича (голова) та В. Біднова (секретар)²¹. Повідомлення про заснування “Українського історично-філологічного товариства в Празі” із запрошенням на перше прилюдне засідання, яке було призначене на 7 червня 1923 р. були надіслані професорам історичного факультету Карлового університету, всім членам філософічного факультету УВУ професорам О. Бочковському, Л. Білецькому, О. Лотоцькому, К. Лоському, Р. Лашценку, М. Славинському. Крім того запрошення були відправлені й співробітникам наукових установ – УГА в Подебрадах та УВПІ ім. М. Драгоманова. Про цю подію було поінформовано й українську громаду (через оголошення в газетах “Студентський дім” та “Українська хата”)²².

На першому засіданні товариства були присутні 60 осіб, перед якими виступив зі своєю доповіддю “Пам’яті Ор. І. Левицького та Ів. М. Каманіна” Д. Дорошенко. Він відзначив заслуги перед українською наукою покійного академіка Ореста Левицького та історика Івана Каманіна²³. Також була заслухана доповідь В. Біднова “Устное повествование запорожца Н.А. Коржа та його походження и значиння”. Доклад професора Д. Антоновича був відкладений на наступне засідання. На першому засіданні в члени товариства було прийнято 11 осіб²⁴. Присутні обговорили мету заснування УІФТ якою мало стати об’єднання вчених всіх галузей історичної та філологічної науки, спеціалістів з усіх історичних дисциплін: історії філософії, історії мови, історії літератури, історії права, історії економічних відносин, історії пластичного мистецтва, історії музики, історії театру, етнографії²⁵. Наукова інституція, до складу якої увійшли всі найактивніші культурні сили еміграції з різних регіонів України (з Кубані, Холмщини, Слобожанщини, Буковини, Галичини, Наддніпрянщини та Наддністрянщини), відразу набула всеукраїнського характеру²⁶.

Товариство в своїй діяльності обмежувалося суто науковими завданнями, які полягали в проведенні систематичних засідань, читанні наукових доповідей, обміні думками з приводу прочитаного, організації широких дискусій, обґрунтуванні наукових концепцій²⁷. На другому засіданні (13 червня 1923 р.), було обрано постійний склад управи:

Д. Антонович – голова, О. Колесса – заступник голови, В. Біднов – секретар.

Управа керувала усією діяльністю товариства, причому кожен з її членів мав чітко визначені обов'язки. Секретар готував і скликав засідання, вів протоколи, листування товариства з іншими установами, а також займався видавництвом наукових праць членів товариства. Голова провадив засідання (лише за його відсутності у Празі декілька засідань пройшло під проводом інших членів управи), дбав про інтереси товариства, вирішував поточні справи, репрезентував УІФТ назовні. Д. Антонович у тісному співробітництві з В. Бідновим зуміли надати науковим засіданням регулярності та академічності. Завдяки відданості дорученій справі з боку членів президії, товариство протягом двох десятиріч років провадило плідну наукову діяльність, незважаючи на несприятливі умови еміграційного життя³⁸.

У порівнянні з іншими товариствами, які діяли на терені Чехословаччини, УІФТ вирізнялося продуктивністю своєї праці, а також тим, що було виключно науковим товариством – не пов'язаним з виконанням будь-яких професійних завдань. У складі товариств, що засновувалися з метою надання професійної допомоги (зокрема, медичне, правниче та ін.), можна було зустріти осіб з незакінченою середньою освітою, тоді як стати членом Українського історично-філологічного товариства могли лише особи з вищою освітою, які вже мали опубліковані наукові праці²⁹. З кожним засіданням збільшувалася кількість членів товариства. Крім професури філософічного факультету, суспільних наук та права Українського Вільного Університету в Празі, в роботі товариства брали участь професори Української господарської академії в Подєбрадах³⁰. До праці в УІФТ зголосилися й українські історики та філологи, що поодинокі перебували і працювали далеко від Праги і, навіть поза межами Чехословаччини³¹.

Предметом наукового дослідження членів товариства було широке коло українознавчих проблем. Деякі члени товариства встигли вивезти з України матеріали, які тепер опрацьовували в Празі; інколи цікаві документи знаходили на території Підкарпатської Русі. Широкий простір для науково-дослідної роботи над даною тематикою відкривала праця з пошуку та наукового аналізу матеріалів, що знаходились в архівах, музеях, книгозбірнях та інших приватних та громадських установах Центральної та Східної Європи³².

За перший рік діяльності (від 30 травня 1923 р. до 31 травня 1924 р.) УІФТ було проведено одне установче засідання і 18 наукових, на яких було заслухано 24 доповіді³³, що підготували дійсні члени товариства. Серед них – А. Артимович (“Деякі замітки до ольбійського декрету на пошану Нікерата”); В. Щербаківський (“Мальована неолітична кераміка на Полтавщині”, “До питання про походження деяких орнаментів українського іконостаса”, “Писанка в останках сонячного культу на Україні”); В. Біднов (“Устное повествование запорожца

Н.Л. Коржа” та його походження і значення”, “Оточення, серед якого ріс і виховувався Іван Котляревський”, “Аполон Скальковський як історик степової України”, “Деякі уваги до біографії Григорія Сковороди”, В. Січинський (“Українська хата в околицях Львова”, “Велика Лаврська церква по гравюрах XVII та XVIII століть”), Д. Антонович (“Хто був будівничим брацької церкви у Львові”, “Пам’яті Миколи Ярошенка” (З приводу 25-ліття його смерті), “Розвій форм української дерев’яної церкви”); Д. Дорошенко (“Пам’яті О. І. Левицького та І.М. Каманіна”, “Академік Микола Сумцов”); І. Мірчук (“Г. С. Сковорода”); Л. Чикаленко (“Техніка орнаментування керамічних виробів Мізинських неолітичних селищ”); А. Білецький (“Микола Сумцов як історик української літератури”, “До історії тексту поеми Шевченка: “Чорниця Марьяна”, “Основи української літературно-наукової критики”); О. Колесса (“Південно-Волинське Городище та городиські рукописні пам’ятники XII – XVI віків”); О. Лотоцький (“Свиток Ярослава Мудрого”); С. Смаль-Стоцький (“Ритміка Шевченкової прози”); Ф. Слюсаренко (“Грецька федеральна конституція кінця IV віку перед Хр.”)³⁴. Слід відзначити, що в перший рік існування товариства була прочитана лише одна доповідь, що безпосередньо своєю темою не торкалася проблематики українознавства³⁵. Крім того, наприкінці першого року свого існування УІФТ отримало запрошення взяти участь у Першому з’їзді слов’янських географів і етнографів у Празі. Членами товариства на з’їзді було зроблено шість докладів, а це становило половину всіх виступів українських науковців³⁶.

На 1 червня 1924 р. товариство нараховувало 29 дійсних членів. До його складу, окрім вище згаданих осіб, також входили Ольгерд Бочковський, Станіслав Дністрянський, Ростислав Лашенко, Модест Левицький, Михайло Лозинський, Кость Лоський, Євген Перфецький, Василь Сімович, Максим Славінський, Роман Смаль-Стоцький, Володимир Тимошенко, Панас Феденко, Дмитро Чижевський, Сергій Шелухін, Олександр Шульгін, Федір Щербина, а також два члени-співробітники: Петро Андрієвський та Левко Лукасевич³⁷.

Таким чином, українська політична еміграція, яка на початку 20-х рр. ХХ ст. опинилася на теренах Чехословаччини, почала створювати власні наукові осередки. Одним з них було Українське історично-філологічне товариство в Празі, яке об’єднало багатьох науковців-емігрантів історико-філологічного напрямку. Завдяки діяльності товариства вже на початковому етапі його існування європейська громадськість отримала можливість дізнатися більше про історію, культуру, науковий та творчий потенціал українського народу.

Примітки:

¹ Нова Україна. – Прага. – 1923. – № 10. – С. 170.

² Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – К., 1995. – С. 571.

³ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 191. – Арк. 7.

⁴ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Прага, 1942. – Ч. 1. – 370 с.

⁵ Наріжний С. П'ять літ діяльності Українського історично-філологічного товариства в Празі // Тризуб. – Париж, 1928. – Ч. 50. – С. 19-26; Наріжний С. Двісті наукових засідань Українського історично-філологічного товариства в Празі // Тризуб. – Париж, 1930. – Ч. 44. – С. 18-22.

⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 403. – Арк. 153а-169; Наріжний С. 15 літ діяльності Українського історично-філологічного товариства в Празі (1923 – 1938). – Прага. – 1940. – 16 с.

⁷ Віднянський С. Заснування та діяльність Українського вільного університету – першої української високої школи за кордоном (1921 – 1945) // Український історичний журнал. – 1993. – № 11-12. – С. 68-80; 1994. – № 4. – С. 41-54; 1994. – № 5. – С. 48-60; Віднянський С. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український вільний університет (1921 – 1945). – К., 1994. – 84 с.

⁸ Ульяновський В., Ульяновська С. Українська наукова і культурницька еміграція у Чехо-Словаччині між двома світовими війнами” // Українська культура: лекції за редакцією Д. Антоновича. – К., 1993. – С. 489-491.

⁹ Саган Г.В. Мости єднання (співпраця української та іноземної науки 1918 – 1939 р.). – К., 1999. – С. 62; Про це див. також: Саган Г.В. Українська наука на міжнародній арені: наукова співпраця у міжвоєнний період. – К., 2003.

¹⁰ Стремидло В.І. Друга хвиля української еміграції у Чехословаччині (20-30 рр. ХХ ст.). – Дис. канд. іст. наук. – Запоріжжя, 1994. – 214 с.

¹¹ Наріжний С. Українська еміграція... – С. 119-245.

¹² ЦДАВО України. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 1.

¹³ Наріжний С. Українська еміграція... – С. 121..

¹⁴ ЦДАВО України. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 2.

¹⁵ Наріжний С. Українська еміграція... – С. 121.

¹⁶ ЦДАВО України. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 3.

¹⁷ Наріжний С. Українська еміграція... – С. 196.

¹⁸ Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі. – Прага, 1926. – Т. I. – С. 1.

¹⁹ ЦДАВО України. – Ф. 4372. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 2; ЦДАВО України. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 4; Наріжний С. Українська еміграція... – С. 196-197; Наріжний С. 15 літ... – С. 1-2.

²⁰ Наріжний С. Українська еміграція... – С. 197.

²¹ Наріжний С. 15 літ ... – С. 2.

²² Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі. – Прага, 1926. – Т. I. – С. 192.